

De schat van de armen: de rekeningen van de armentafel van Kozen, 1734-1796¹

door Rombout Nijssen

Rijksarchief Hasselt, Bampslaan 4, 3500 Hasselt

Een achttiende-eeuws rekeningenregister

Sinds 1999 gaven een honderdtal kerkfabrieken en parochies uit het bisdom Hasselt hun archieven in bewaring in het Rijksarchief te Hasselt. Onder meer de kerkfabriek van Kozen (Nieuwerkerken) opteerde voor bewaargeving van haar archief in het Rijksarchief. Zij geeft hiermee uitdrukking aan haar wil om dit deel van haar patrimonium in optimale omstandigheden te laten bewaren en de raadpleegbaarheid ervan voor alle geïnteresseerde vorsers te verzekeren. Het archief werd in juli 2000 naar het Rijksarchief overgebracht, waar het werd geïnventariseerd en waar het nu ter beschikking staat van de onderzoekers.

Naast de traditionele onderdelen van parochiearchieven, zoals de negentiende-eeuwse parochieregisters, de ledenregisters van de religieuze broedersschappen, de bescheiden betreffende de relieken die in de kerk bewaard worden, de bescheiden betreffende de financiën van de kerkfabriek en de dossiers over werken aan het kerkgebouw en aan de monumentale pastorij, kwamen bij de inventarisatie van het Kozense kerkarchief twee achttiende-eeuwse rekeningenregisters van de kerk en van de armentafel aan de oppervlakte.

Het register van de armentafel bevat haar jaarrekeningen van 1734 tot 1796. Hiermee sluit het aan bij een ouder register, met de jaarrekeningen van de kerk en van de armentafel voor de periode 1687-1733. Dit laatste, dat al langer in het Rijksarchief bewaard wordt², verkeert helaas in een zodanig slechte materiële staat dat het aan raadpleging onttrokken moest worden. Daarnaast worden, voor wat archiefbescheiden van de armentafel van Kozen betreft, in het Rijksarchief ook een rentenregister uit 1752³ en een afschrift van een akte van rentecreatie uit 1777⁴ bewaard.

Het achttiende-eeuwse rekeningenregister van de armentafel telt 150 ongefolieerde bladen, van ongeveer 21 bij 31 cm. Het papier draagt als watermerk het wapenschild van de stad Amsterdam en de letters IDN. Het is ingebonden in een hergebruikte bruine lederen band, die oorspronkelijk rond een register met een bredere rug gezeten heeft. Vooren achterkant van de band zijn bestempeld met een geometrisch motief. Op de voorkant zijn in de achttiende eeuw in bruine inkt de woorden *Cosen Arm. Register* geschreven. Voorts draagt hij een negentiende-eeuws etiket met de titel *Armbestuur*, waaraan in de twintigste eeuw in balpen de jaartallen 1734-1797 toegevoegd werden. De band is voorzien van linnen sluitlinten. De rug telt vijf vel-

den, waarvan vier met een florale stempel. Het tweede rugveld draagt geen stempel, vermoedelijk omdat er oorspronkelijk een titelschildje in verband met de oorspronkelijke inhoud van de band op gezeten heeft.

Naast de jaarrekeningen van de armenmeesters voor de periode 1734-1796 bevat het register nog enkele afschriften van aankoopakten van gronden en renten uit die periode, en aantekeningen over verpachtingen van gronden. Na de afschaffing van de oude armentafel door de Franse Revolutionaire wetgeving, bleef het register in Kozen. Het werd door het Bureel in de jaren '30 en '40 van de negentiende eeuw als aantekeningenregister gebruikt. Het bevat onder meer aantekeningen uit 1838 over de vervanging van een schatbewaarder van het Bureel van Weldadigheid, en aantekeningen uit de periode 1838-1846 over de uitbesteding van de weeskinderen Angelina Philippaerts en Joannes Lodewijk Baus. Tenzij anders vermeld, komen de gegevens waarop deze bijdrage gebaseerd is uit dit register.

De controle van de rekeningen

In het Ancien Régime werd er in Kozen jaarlijks een armenmeester gekozen, die instond voor het beheer van de financiën van de armentafel. De armentafel was een organisatie die er op gericht was behoeftige dorpsgenoten materieel en financieel te ondersteunen. De armentafels uit het Ancien Régime waren parochiale organisaties: de pastoor speelde een centrale rol en de grenzen van de bemoeienis van de armentafel viel samen met de parochiegrenzen. De armentafels werden ook wel Heilige-Geestafels genoemd. Zij werden in 1796 door de Franse Revolutionaire wetgeving officieel afgeschaft en vervangen door nieuwe armenbesturen op kantonaal niveau. Later werden hun activiteiten voortgezet door de gemeentelijke Burelen voor Weldadigheid, de voorlopers van de huidige OCMW's.

Personen die niet uit Kozen afkomstig waren, konden destijds geen aanspraak maken op ondersteuning vanwege de armentafel. Om te voorkomen dat behoeftige vreemdelingen zich in het dorp zouden vestigen en later misschien ten laste zouden komen van de armentafel, werd in 1699 een vijfveertigste artikel aan de dorpskeuren toegevoegd. Daarin legden de vergaderde inwoners van Kozen vast dat geen vreemdeling zich in dorp mocht vestigen, dan nadat de dorpsmeesters en de pastoor daartoe hun toelating hadden gegeven. Bovendien zou de nieuweling een stevige financiële waarborg moeten stellen⁵.

¹ De auteur draagt deze bijdrage op ter herinnering aan de heer Jef Bonneux uit Kozen. De heer Bonneux was tot aan zijn overlijden op 12 juli 2000 een gedreven heemkundige. Met de publicaties die hij in eigen beheer uitgaf en met zijn onnavolgbare vertelstijl wist hij bij menige dorpsgenoot de interesse voor het verleden te wekken.

² Rijksarchief Hasselt, *Oud kerkarchief van Kozen*, nr. 6.

³ Rijksarchief Hasselt, *Oud kerkarchief van Kozen*, nr. 5.

⁴ Rijksarchief Hasselt, *Oud kerkarchief van Kozen*, nr. 10.

⁵ Dit artikel werd op het jaargeding van 28 januari 1699 aan de jaarkeuren toegevoegd. De waarborg bedroeg 400 gulden. De dorpskeuren van Kozen werden twee keer uitgegeven. Hoewel dat plaatselijk reglement uitsluitend betrekking had op Kozen, wordt de tekst in beide uitgaven voorgesteld alsof hij ook voor het buurdorp Wijer zou gegolden hebben. De eerste uitgave is van de hand van A. HANSAY, *La coutume de Cosen et Weyer*, in: *L'Ancien Pays de Looz, 1903-1904*, 7-8, p. 39-41. De tweede uitgave is van J. BEHETS en J. GRAUWELS, *De keurboeken van het graafschap Loon en het omliggende. Einde 16de – einde 18de eeuw*, in: *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor de Uitgave van Oude Wetten en Verordeningen van België, 1981-1982*, 30, p. 303-310.

De armenmeester inde de inkomsten van de armentafel, voornamelijk renten en grondpachten, en stelde het nodige geld of graan ter beschikking voor uitdelingen van voedsel en kleding en voor andere uitgaven ten behoeve van de plaatselijke armen. Tot 1778 legde hij op het einde van zijn ambtsjaar, op de feestdag van de apostel Thomas (21 december), rekenschap af over zijn beheer. In 1780 kwam een einde aan de jaarlijkse verkiezing van een nieuwe armenmeester. In dat jaar volgde Petrus Esselen zichzelf op. Hij bleef in functie tot in 1796. Daarna werd Michiel Noblesse tot armenmeester voor 1797 gekozen. Of Noblesse de functie nog heeft uitgeoefend is niet duidelijk. De rekening voor 1796 is alleszins de laatste die in het register ingeschreven werd.

De echte sleutelfiguur in het beheer van de armentafel was echter niet de armenmeester, maar de pastoor⁶. Hij was de *mombler* van de armentafel: hij hield de kas bij, hij vertegenwoordigde de armentafel wanneer zij goederen of renten kocht⁷ en hij verrichtte de uitdelingen van geld en goederen onder de behoeftigen van zijn parochie. Het was ook de pastoor die, samen met een viertal andere, jaarlijks wisselende inwoners, de rekening van de armenmeester goedkeurde. De aanwezigheid van de pastoor bij de controle van de rekening was een noodzakelijke vereiste. Indien hij persoonlijk niet aanwezig kon zijn, werd hij vervangen door de kapelaan, of werd de controle uitgesteld. De goedkeuring van de rekening van 1772 bijvoorbeeld, werd wegens de ziekte van de pastoor tot Sint-Annadag (26 juli) 1773 uitgesteld.

Vanaf 1786, toen de rekening van 1784 werd goedgekeurd, verschijnt ook de handtekening van schout Hendrik Oris onder de goedgekeurde rekeningen. Na de inlijving van onze gewesten bij Frankrijk in 1796 werden de bestuurlijke taken van de schout overgenomen door een zogenaamde *agent municipal*. In 1797, toen de rekeningen voor de jaren 1794 en 1795 goedgekeurd werden, ondertekende naast de pastoor en vier inwoners, waaronder Hendrik Oris, ook Hendrik van Tildt, *agent van de gemijnte Cosen*, de armenrekeningen. Oris ondertekende de rekeningen ook nog, maar zijn schoutfunctie werd niet meer vermeld. Bij de goedkeuring van de rekening van 1796 in 1798, trad Hendrik de Rethij als gemeentelijke *agent* op.

De rekening werd op voorhand in het rekeningenregister ingeschreven en na de goedkeuring gesigneerd door de pastoor en de dorpelingen die haar mee hadden gecontroleerd. Het inschrijven van de rekeningen in het register gebeurde door een *schrijver*, die daarvoor door de armentafel vergoed werd.

Tot in 1792 betroffen de rekeningen de inkomsten en uitgaven van het jaar daarvoor. De armenmeester van 1734 bijvoorbeeld, legde in datzelfde jaar de rekening 1734 voor, over de inkomsten en uitgaven van 1733. Vanaf 1778 werd de rekening niet meer in december gecontroleerd, maar pas in januari, februari of maart van het jaar daarna. Van dan af zouden de rekeningen pas voorgelegd worden in het tweede jaar na het jaar waarvan de inkomsten behandeld werden. Twee rekeningen dragen het jaartal 1792. In de eerste plaats

is er de traditionele rekening 1792, die zoals steeds de inkomsten van het jaar daarvoor, in dit geval 1791, betrof. Vervolgens werd de rekening over de inkomsten van 1792 ook de rekening 1792 genoemd. Vanaf de rekening 1793, voorgelegd in 1794, werden de inkomsten en uitgaven van het jaar zelf in de rekening behandeld.

De controle van de armenrekening vond plaats op een openbare vergadering van de inwoners van het dorp. De bijeenkomst werd op voorhand in de kerk aangekondigd. Zij vond traditioneel plaats in het paanhuis, de plaatselijke brouwerij. Helemaal voor niets hoefden de dorpelingen niet te komen: traditioneel ging de goedkeuring van de rekening gepaard met een traktatie op bier, op kosten van de armentafel. Vanaf 1786 geschiedde de controle van de armenrekeningen niet meer in het paanhuis, maar in de dorpschool. Voor de goedkeuring van de rekeningen van 1794 en 1795, die pas op 2 januari 1797 plaats vond, werd uitgeweken naar de parochiekerk. De rekening van 1796 is de laatste die in dit register werd ingeschreven. Zij werd op 20 maart 1798, eveneens in de kerk, aan de dorpelingen voorgelegd.

Anders dan nu, hield de rekening van de armentafel van Kozen destijds geen nauwkeurige opgave van de inkomsten en uitgaven van een afgesloten rekenjaar in. De rekening was eerder een voorlopige staat van de te verwachten inkomsten en van de reeds gedane uitgaven. Later, soms zelfs pas jaren later, volgde dan de daadwerkelijke afrekening, waarbij de armenmeester het saldo van zijn rekening aan de pastoor, die tevens schatbewaarder van de armentafel was, overhandigde. De lezer kan in de tabel in bijlage bij dit artikel aflezen welke periode er elk jaar verstreek tussen de goedkeuring van de rekening en de eindafrekening met de overhandiging van het saldo aan de pastoor. Van bij de aanvang van dit rekeningenregister vond de eindafrekening pas een jaar na de goedkeuring plaats. De eindafrekening van de kerkmeester voor 1743 vond pas acht jaren later, in 1751, plaats. De armenmeesters uit de periode van 1751 tot 1770 lieten gemiddeld twaalf jaren voorbij gaan vooraleer zij het saldo van hun rekeningen in de armenkas stortten. Uitschieters waren Jacobus Schobrechts, armenmeester voor 1767, Jan Timmermans, armenmeester voor 1763 en Christiaan van Leeuwe, armenmeester voor 1753, die respectievelijk 29, 28 en 25 jaren nodig hadden om aan al hun financiële verplichtingen te voldoen. Na 1771 lieten de armenmeesters gemiddeld nog 4,5 jaren voorbij gaan voordat zij zich voor hun eindafrekening bij de pastoor aanboden.

In de regel werden bij de eindafrekening nog een aantal uitgaven in rekening gebracht, die waren gedaan nadat de rekening was goedgekeurd, en die niet in de rekening waren opgenomen. Talrijk zijn ook de voorbeelden waar bij de eindafrekening rekenfouten of onnauwkeurigheden in de goedgekeurde rekening aan het licht kwamen. De verschillen tussen de cijfers in de goedgekeurde rekeningen en de eindafrekeningen geven niet de indruk dat het er bij de controle erg streng aan toeging. Zij lijken eerder aan te tonen dat de pastoor een grote bevoegdheid had om eigenmachtig veranderingen in de goedgekeurde rekening te aanvaarden. Enkele voorbeelden kunnen dit illustreren.

⁶ Het begevensrecht van de pastorie van Kozen was in handen van de abdij van Averbode. De pastoors uit de achttiende eeuw waren allen norbertijnen: Bruno Reymen (1700-1709), Gilbertus Haseldonckx (1709-1733), Hugo Breugelmans (1733-1777), Michael Lekens (1777-1795) en Lodewijk Wijns (1795-1812).

⁷ In de regel was het de pastoor die namens de armentafel optrad wanneer er gronden of renten verkocht werden. Alleen toen de armentafel voor de gemeente Kozen 600 gulden aan de abdij van Averbode betaalde, vertegenwoordigde pastoor Breugelmans – zelf een norbertijner kanunnik van Averbode – niet de armentafel, maar de prelaat van de abdij.

Gilis Mommen was armenmeester in 1735. Zijn rekening werd op 21 december van hetzelfde jaar goedgekeurd met een batig saldo van 53 gulden en 11 stuivers⁸. Toen hij een jaar later, op 23 december 1736 het saldo ging betalen aan de pastoor, voerde hij met succes aan dat 17 stuivers en 1 oort gemeentelijke grondbelasting die hij voor de armentafel had betaald, niet in de nochtans goedgekeurde rekening opgenomen waren. De pastoor nam daarop genoegen met een saldo van 52 gulden, 13 stuivers en 3 oort. De rekening die Jacobus Schoebrechts op 21 december 1739 aan de gemeentenaren voorlegde en die werd goedgekeurd met een overschot van 68 gulden en 9 stuivers, werd evenmin gerespecteerd. Na de goedkeuring betaalde Schoebrechts alsnog de helft van de vergoeding voor de kapelaan voor 1740, 23 gulden en 10 stuivers, op de rekening van 1739. Samen met een telfout bij het boeken van de opbrengst van verkocht koren en een vergeten gemeentebelasting, betekende dat dat hij, toen hij het saldo op 18 december 1740 aan de pastoor overmaakte, nog slechts een batig saldo van 41 gulden, 6 stuivers en 2 oort overhield. Het kwam ook voor dat het goedgekeurde overschot kleiner was dan het werkelijke. De goedgekeurde rekening voor 1742 bijvoorbeeld, sloot ten gevolge van een misrekening af met een saldo van 36 gulden, 6 gulden en 2 oort. Bij een nadere controle bleek dat het saldo 53 gulden en 4 stuivers was, welk bedrag in 1744 door armenmeester Christiaan van Leeuwe aan de pastoor ter hand gesteld werd. In de tabel in bijlage wordt een overzicht gegeven van de goedgekeurde en van de feitelijke overschotten van de rekeningen. Meestal schommelde het verschil rond de tien gulden. Het grootste verschil werd opgetekend bij de eindafrekening van de rekening voor 1768: armenmeester Tilman Gijskens hield uiteindelijk niet meer dan 53 gulden en 1 stuiver over, terwijl zijn goedgekeurde rekening oorspronkelijk een overschot van 126 gulden en 1 stuiver liet zien. De rekening van Francis Corthouts voor 1749, werd pas in 1769, na zijn overlijden, voldaan. De pastoor stond de kinderen Corthouts *om hun armoede* toe hun vaders rekening te voldoen met 40 gulden, terwijl de goedgekeurde armenrekening van hun vader nog een overschot van 80 gulden, 15 stuivers en 1 oort vertoonde.

Inkomsten en uitgaven

De ontvangsten van de armentafel bestonden uit een aantal vaste onderdelen. De voornaamste inkomsten waren de renten en grondpachten. Een belangrijk deel van de renten waren niet in geld, maar in koren uitgedrukt. Jaarlijks inde de armentafel 91 vaten en een half aan korenrenten. Deze hoeveelheid bleef onveranderd van 1734 tot in de rekening voor 1796. Een veranderlijk deel daarvan werd elk jaar rechtstreeks aan de behoeftige armen uitgedeeld. De hoeveelheid uitgedeeld graan werd wel in de rekeningen vermeld, maar de waarde ervan werd niet opgenomen. Zij speelde immers geen rol bij de berekening van het financieel resultaat. Het overblijvende deel van de korenrenten werd in geld omgezet aan de hand van de effractie of *spijker* van dat jaar.

De effractie was de officieel vastgestelde graanprijs, die gebruikt werd om de waarde van graanrenten in geld om te zetten. Zij werd in het Ancien Régime in de voornaamste marktsteden, onder meer in Hasselt en Sint-Truiden, jaarlijks vastgesteld aan de hand van de gemiddelde prijzen

waaraan de verschillende graansoorten op de plaatselijke markt verkocht werden. Bij de rekening voor 1794 werd vermeld dat de Hasseltse effractie gebruikt werd, maar over het algemeen komen de gehanteerde graanprijzen niet overeen met de cijfers die door W. Tijms over de Hasseltse effractie gepubliceerd werden⁹.

Doordat de korenrenten een zo groot aandeel uitmaakten van de inkomsten van de armentafel, was de effractie van doorslaggevend belang bij het tot stand komen van het jaarlijks financieel resultaat. In de rekening van 1734 bleven na de uitdelingen nog 61 vaten en 3 koppen koren over, die volgens de effractie verkocht werden aan 18 stuivers per vat, hetgeen 55 gulden, 11 stuivers en 2 oort opbracht. De effractie was gebaseerd op de marktprijzen van het graan, die zelf weer samenhangen met de hoeveelheid en de kwaliteit van de oogst. Wanneer er minder graan geoogst kon worden, steeg de behoefte aan graanuitdelingen door de armentafel. Anderzijds steeg dan ook de graanprijs, en daardoor stegen de inkomsten die de armentafel verwierf uit de verkoop van het overblijvende koren. Dit alles leidde tot de op het eerste zicht tegenstrijdige vaststelling dat het financieel resultaat van de armentafel niet noodzakelijk slechter was in de jaren waarin het economisch minder goed ging. In 1794 bijvoorbeeld stond de effractie van het koren op de uitzonderlijk hoge prijs van 5,06 gulden per vat. Na de uitdelingen aan de armen bleven er nog 12,25 vaten over, die voor een som van 62 gulden verkocht werden.

Naast de korenrenten inde de armentafel jaarlijks een hoeveelheid renten en pachten in geld. Tot in de rekening van 1738 bedroegen zij jaarlijks circa 50 gulden. Daarna schommelden zij jaarlijks rond de 70 gulden, om in de rekening van 1779 voor het eerst het bedrag van 80 gulden te overschrijden. Vervolgens bleven zij tot 1789 rond de 80 gulden schommelen. Even zakten zij daarna weer tot 64 gulden maar in de rekening van 1791 stegen zij weer tot 91 gulden en 15 stuivers. Vervolgens bleven zij tot in de rekening van 1796 op dat bedrag.

De derde jaarlijks terugkomende post aan de inkomstenkant, van veel geringer belang dan de twee voorgaande, was de opbrengst van een bepaalde akker, het zogenaamd *armer half bonder*. In tegenstelling tot de andere gronden van de armentafel werd deze akker niet verpacht, maar werden de vruchten ervan jaarlijks openbaar verkocht. In 1733 ging het om 12 vaten haver, die toen 4 gulden en 19 stuivers opbrachten. Andere inkomsten kwamen in de rekeningen zelden voor. In 1740 bijvoorbeeld, werden inkomsten uit de verkoop van een eik en van *schaerhoudt* ingeschreven.

Aan de uitgavenkant van de jaarrekeningen komen ook een aantal jaarlijks terugkerende posten voor. De voornaamste vaste uitgavenpost was een jaarlijkse vergoeding van 47 gulden en 10 stuivers aan de kapelaan, voor het onderwijs dat hij aan de arme kinderen verstrekke. Voorts betaalde de armentafel jaarlijks 3 vaten koren aan de pastoor, als vergoeding voor zijn bemoeienissen met het wel en wee van zijn behoeftige parochianen. Deze drie vaten werden eveneens volgens de effractie in geld omgezet. De armenmeester zelf had jaarlijks recht op een vergoeding van 4 gulden voor zijn verplaatsingskosten, of zoals het in de rekeningen werd uitgedrukt: *voor een paar schoenen*, en op 4 vaten koren

⁸ Rekeningen werden destijds opgesteld in (gouden) guldens, (zilveren) stuivers en (koperen) oortjes. In een gulden gingen twintig stuivers en in een stuiver gingen vier oortjes.

⁹ W. TIJMS, *De effracties van Tongeren, Sint-Truiden en Hasselt*, in: *Het Oude Land van Loon*, 1986, 41, p. 113-157.

voor de overige onkosten die aan de uitoefening van zijn ambt verbonden waren. Deze vaten werden eveneens in geld omgezet. Voorts werd er jaarlijks 2 gulden uit de kas van de armentafel bijgelegd aan het drinkgelag dat met de goedkeuring van de armenrekening gepaard ging.

Naast de vaste kosten kwamen er jaarlijks een aantal veranderlijke onkosten in de rekening voor. Dezen werden niet altijd gespecificeerd, soms werden zij zonder verdere verduidelijking als *extraordinaris uitgaven* ingeschreven. Kosten die wel werden gespecificeerd, kunnen worden onderverdeeld in drie groepen: secretariaatskosten, uitgaven voor het onderhoud en het beheer van het patrimonium van de armentafel en uitgaven die rechtstreeks aan de armen ten goede kwamen. Secretariaatskosten waren bijvoorbeeld de kosten voor de aankoop van een register of vergoedingen voor schrijfwerk. Tot de uitgaven op het vlak van het beheer van het patrimonium behoorden de bijdragen in de gemeentelijke grondbelasting of *schatting*, uitgaven aan onderhoudswerken aan de omheining van armengoederen, of de kosten voor het beplanten van gronden van de armentafel met bomen. Uitgaven die de armen rechtstreeks ten goede kwamen, waren bijvoorbeeld de uitdelingen van *armenbrood*, van kleding (waarbij soms vermeld werd of het om *comesoelen*, *lijfkens*, kleden, kielen, broeken, mutsen, kousen of klompen ging), van hout en stro, of van giften in geld. Soms is er sprake van het uitbesteden van een arm kind of een arme zieke bij een particulier, die daar dan voor vergoed werd. Ook gezonde behoeftigen werden wel eens bij particulieren ondergebracht. Jan van Leeuwe huisvestte er twee en kreeg daar zowel in 1770 als in 1771 zes gulden voor. Slechts zelden werden de begunstigden met naam vermeld. Dat gebeurde bijvoorbeeld toen in de rekening voor 1739 de kosten voor de begrafenis van Jen Scuppen en in 1770 toen de begrafenis kosten voor de arme Catharina Boes in rekening werden gebracht, of nog toen in de rekening voor 1755 dertig gulden werden ingeschreven, die als onderhoudsgeld waren betaald aan de oppasser van Catharina Schruers, een arme blinde vrouw. Het kind van Willem Selis werd in 1773 door de armentafel bij een gastgezin ondergebracht, dat daarvoor 30 gulden ontving. Maria Soers kreeg van 1773 tot 1775 een bijdrage van de armentafel die haar moest toelaten haar huishuur te betalen en in 1775 nog een vracht hout voor haar haardvuur. Maria Claes mocht in 1785 ook op een vracht hout van de armentafel rekenen om haar te helpen de winter door te komen. Anna Soors was die winter ziek. Zij kreeg naast een vracht hout ook versterkend witbrood en boter. Jacob Gilis liep er in 1776 blijkbaar wat sjofel bij, want de armentafel besteedde in dat jaar 1 gulden en 16 stuivers *aen reparatie van zijn kleeders*. Joanna Moors en de zoon van Michiel Briels werden in 1795 respectievelijk voor 6 gulden en 5 stuivers en voor 5 gulden door de armentafel in het nieuw gestoken. Het jaar daarna werd Joanna ziek, waarop de armentafel voor 15 gulden tussenkwam in haar dokterskosten. N. Hasevoets mocht in 1779 op kosten van de armentafel naar de dokter te Alken. *Den blinden Gilis* mocht zowel in 1795 als in 1796 op 12,5 gulden meer steun rekenen dan de andere armen.

¹⁰ In 1752 stelde pastoor Breugelmans een nieuw register op van de renten die de kerk en de armentafel van Kozen bezaten (Rijksarchief Hasselt, *Oud kerkarchief van Kozen*, nr. 5). Als basis voor zijn werk gebruikte hij een register uit 1688. Wellicht was het oude register inhoudelijk achterhaald doordat er in de loop der jaren nieuwe bezittingen verworven waren en vooral doordat de zogenaamde *reengenoten* of belendingen uit het register van 1688, de namen van de bezitters van aangrenzende percelen, die gebruikt werden om de percelen juist te situeren, niet meer juist waren. Voor wat de armentafel betreft, kon hij 36 verschillende korenrenten opsommen. Vijf daarvan waren uitgedoofde stichtingen, die in 1752 al niet meer betaald werden, en één korenrente was in een geldrente omgezet. De overblijvende korenrenten zouden moeten goed geweest zijn voor een jaarlijkse opbrengst van 100,5 vaten. Zes andere renten in *backcoren* waren samen goed voor 27 vaten per jaar. 21 geldrenten moesten jaarlijks 45 gulden, 15 stuivers en 2 oort in het laatje brengen. Niet al deze inkomsten zijn in de jaarrekeningen terug te vinden, wellicht omdat zij binnen het jaar al aan de armen uitgedeeld waren.

Het kassaldo van de voorgaande jaren of investeringen werden niet in de rekening opgenomen. De rekeningen behandelde enkel de inkomsten en uitgaven van één jaar. Zij waren uitsluitend bedoeld om duidelijkheid te scheppen over het financieel resultaat van dat jaar en om te weten welk bedrag de armenmeester had overgehouden of nog uit de armenkas moest terugkrijgen.

De rekening werd overigens meestal met een overschot afgesloten, dat schommelde tussen de 15 en de 140 gulden. In de periode van 1734 tot 1796 viel er niet meer dan drie maal een overigens uiterst klein tekort aan te zuiveren: in 1754 ging het om een tekort van bijna 2 gulden, en in 1773 en 1774 werden er tekorten van respectievelijk 4 en 8 gulden opgetekend. Doordat er zoals gezegd, na de officiële goedkeuring van de rekeningen, meestal nog uitgaven in rekening werden gebracht, vielen de eigenlijke saldo's lager uit dan de goedgekeurde. De tabel die in bijlage bij deze bijdrage wordt afgedrukt, geeft een overzicht van de overschotten en tekorten in de rekeningen.

Ondanks de verschillen tussen de feitelijke overschotten en de cijfers in de goedgekeurde rekeningen, werd de armentafel door de cumulatie van overschotten op haar jaarrekeningen, een financiële factor van belang in het dorp. Zij belegde geld in renten of in gronden die verpacht werden¹⁰, en zij kon de gemeente financieel bijsprijngen wanneer dat nodig was. Het rekeningenregister levert een aantal voorbeelden van investeringen van de armentafel: in 1738 kocht zij voor 210 gulden een jaarlijkse rente van 10 gulden en 10 stuivers, die op 46 roeden land op het *Bronckroodt* in Kozen gevestigd was. In 1747 werd de rente weer afgekocht door de bezitter van het goed waarop hij gevestigd was. Op 31 januari en op 12 april 1751 leende de armentafel respectievelijk 300 en 100 gulden aan de gemeente voor een termijn van drie jaren. In 1753 werden voor 336 gulden tien roeden land en boomgaard, tegenover de kerk van Kozen gelegen, en 12 roeden weide aan de steeg naar Alken, gekocht. In 1763 kwam de armentafel de gemeente Kozen financieel ter hulp. De armenmeesters Jan Timmermans en Ludovicus van Muijsen betaalden namens de armentafel de 600 gulden die de gemeente nog aan de abdij van Averbode moest betalen voor de bouw van de nieuwe parochiekerk. In 1771 kocht de armentafel zes roeden akkerland voor 132 gulden.

Besluit

Kort nadat hij in 1733 pastoor van Kozen geworden was, schafte Hugo Breugelmans twee nieuwe registers aan die vanaf 1734 als rekeningenregisters zouden gebruikt worden voor de armentafel en voor de kerkfabriek van Kozen. Tot dan toe werden deze rekeningen door elkaar in hetzelfde register ingeschreven. Jaarlijks werd er in Kozen een armenmeester gekozen, die de inkomsten van de armentafel moest innen en daarmee de uitdelingen van geld en goederen aan de behoeftigen moest betalen. Na 1779 kwam er een einde aan de jaarlijkse verkiezing van een nieuwe armenmeester. Van dan af bleef het ambt tot aan het einde van het Ancien

Régime in handen van Petrus Esselen.

Uit de rekeningen valt niet meer af te leiden hoeveel mensen er op de armentafel beroep deden. Wel maakt ontleding van de rekeningen voor de jaren 1734-1796 duidelijk dat de armentafel in die periode een financieel gezonde instelling was. Haar inkomsten kwamen in hoofdzaak voort uit grondpachten en renten. Hoewel de inkomsten in geld in de tweede helft van de achttiende eeuw constant toenamen, bleef het aandeel van de inkomsten in natura, in koren, steeds groter. In de onderzochte periode inde de armentafel jaarlijks 91,5 vaten korenrenten. De renten en pachten in geld stegen van 50 gulden in 1734 tot 91 gulden in 1796. Ten opzichte van geldrenten boden korenrenten het voordeel dat zij niet aan inflatie onderhevig waren. Bovendien garandeerde het bezit van een grote hoeveelheid koren renten dat de armentafel elk jaar weer in staat was een grote hoeveelheid koren uit te delen, ongeacht de marktprijs. Het koren dat niet aan de armen werd uitgedeeld, werd volgens de officiële marktprijs verkocht. Die schommelde in de on-

derzochte periode van 0,75 gulden per vat in tijden van overvloedige oogst, tot 5,05 gulden in tijden van schaarste. Het is duidelijk dat de prijs van het koren van groot belang was voor het financieel jaarresultaat. Anderzijds was het zo dat in de jaren waarin de oogst tegenviel, er meer behoefte was aan steun vanuit de armentafel. Het feit dat er in die jaren minder koren overbleef, werd dan in financieel opzicht gecompenseerd door de hogere prijs die men voor het overblijvende koren kreeg.

In de regel wisten de armenmeesters hun rekeningen met een mooi saldo af te sluiten. Na de goedkeuring van hun rekening verliepen er meestal nog enkele jaren voordat zij het overschot bij de pastoor in de kas van de armentafel stortten. Dan bleek ook of er na de officiële goedkeuring van de rekening nog onvoorziene uitgaven gedaan waren. Door de cumulatie van financiële overschotten op de jaarrekeningen bouwde de armentafel een patrimonium aan gronden en geldbeleggingen uit dat jaarlijks meer en meer inkomsten uit pachten en renten opleverde.

Bijlage: financiële resultaten van de armentafel van Kozen, 1734-1796.

In de onderstaande vijf kolommen worden achtereenvolgens het jaartal van de rekening, de naam van de armenmeester, de effractie in gulden-stuiver-oort, het saldo van de rekening in gulden-stuiver-oort met tussen haakjes het saldo bij de eindafrekening indien dat verschilt van het saldo van de goedgekeurde rekening, en - indien gekend - het jaartal waarin de eindafrekening geschiedde en het saldo door de kerkmeester in de kas van de armentafel werd gestort.

Jaartal	Armenmeester	effractie	saldo	eindafrekening
1734	Peeter Morren	0 - 18 - 0	+ 36 - 2 - 1	
1735	Gillis Mommen	0 - 19 - 0	+ 53 - 11 - 0 (52-13-3)	1736
1736	Ludovicus Buntinx	0 - 15 - 0	+ 15 - 12 - 3	1741
1737	Martinus Hasevoets	0 - 16 - 0	+ 48 - 3 - 2	1738
1738	Peeter van Dormael	1 - 06 - 0	+ 69 - 18 - 0 (68-18-0)	1739
1739	Jacobus Schoebrechts	1 - 10 - 0	+ 68 - 9 - 0 (41-6-2)	1740
1740	Christiaan van Leeuwe	2 - 01 - 0	+ 30 - 11 - 1	1742
1741	Jan van Leeuwe	1 - 10 - 0	+ 47 - 13 - 2	1742
1742	Christiaan van Leeuwe sr	1 - 03 - 0	+ 36 - 6 - 2 (53-4-0)	1744
1743	Hendrick Cleeren	1 - 01 - 0	+ 34 - 16 - 2 (33-5-1)	1751
1744	Martinus Hasevoets	0 - 17 - 0	+ 48 - 15 - 3	1745
1745	Vincent Carlens	0 - 18 - 2	+ 34 - 2 - 3	1746
1746	Jeuris Rubens	1 - 02 - 2	+ 88 - 8 - 3	1760
1747	Peeter van Dormael	1 - 15 - 0	+ 113 - 13 - 2 (113-13-2)	1749
1748	Vincent Carlens	1 - 10 - 0	+ 104 - 1 -	1752
1749	Francis Corthouts	1 - 07 - 0	+ 80 - 15 - 1 (40-0-0)	1769
1750	Thomas van Leeuwe	1 - 13 - 0	+ 85 - 18 - 1 (79-0-0)	1760
1751	Jan van Leeuwe	1 - 10 - 0	+ 59 - 15 -	(53-5-0) 1757
1752	Vincent Carlens	1 - 09 - 0	+ 93 - 7 - 3 (72-0-0)	1757
1753	Christiaan van Leeuwe	1 - 00 - 0	+ 45 - 0 - 2 (30-0-2)	1778
1754	Martinus Timmermans	1 - 00 - 0	+ 10 - 8 - 1 (- 1-19-3)	1760
1755	Christiaan Wanten	1 - 00 - 0	+ 44 - 9 - 2 (22-1-)	1759
1756	Gillis Mommen	1 - 01 - 0	+ 41 - 12 - 3 (36-12-3)	1759
1757	Jacob Schobrechts	1 - 15 - 0	+ 103 - 13 - 1 (95-7-1)	1769
1758	Ludovicus van Muijsen	1 - 15 - 0	+ 105 - 7 - 1 (92-14-1)	1763
1759	Machiel Puts	1 - 03 - 0	+ 81 - 9 - 0 (71-0-0)	1765
1760	Thomas van Leeuwe	1 - 08 - 0	+ 66 - 6 - 0 (10-4-0)	1771
1761	Geert Cleeren	1 - 12 - 0	+ 79 - 9 - 2 (64-10-3)	1774
1762	Ludovicus van Muijsen	1 - 18 - 0	+ 101 - 9 - 3	1778
1763	Jan Timmermans	1 - 12 - 0	+ 106 - 3 -	(91-12-3) 1791
1764	Christiaan Wanten	1 - 02 - 0	+ 88 - 5 - 3	1777
1765	Willem Wagemans	1 - 09 - 0	+ 85 - 19 - 2 (51-2-3)	1787
1766	Martinus Timmermans	1 - 15 - 0	+ 57 - 9 - 1 (44-8-2)	1771
1767	Jacobus Schobrechts	1 - 05 - 0	+ 80 - 6 - 3 (76-6-3)	1796
1768	Tilman Gijskens	1 - 15 - 0	+ 126 - 1 - 0 (53-1-0)	1771
1769	Thomas van Leeuwe	1 - 15 - 0	+ 19 - 13 - 2	1789
1770	Peeter Otten	1 - 12 - 0	+ 39 - 11 - 2 (36-0-2)	1780
1771	Jan Schruers	2 - 15 - 0	+ 75 - 1 - 2 (70-12-1)	1781
1772	Peeter Esselen	2 - 08 - 3	+ 80 - 10 - 0 (68-0-3)	1777
1773	Cornelis Gilis	2 - 03 - 0	- 4 - 10 - 3	
1774	Cornelis Gilis	1 - 18 - 2	- 8 - 0 - 2	
1775	Eustachius Mommen	2 - 07 - 3	+ 57 - 14 - 1 (48-1-1)	1777
1776	Christianus Wanten	1 - 15 - 0	+ 81 - 6 - 1 (81-10-3)	1785
1777	Egidius Mommen jr	1 - 04 - 0	+ 40 - 5 - 3 (34-4-1)	1781
1778	Joannes Schevenels	1 - 06 - 0	+ 62 - 12 - 0 (47-6-3)	1782
1779	Petrus Esselen	1 - 12 - 2	+ 44 - 7 - 3 (44-0-1)	1781
1780	Petrus Esselen	1 - 07 - 2	+ 54 - 19 - 1 (34-19-3)	1784
1781	Petrus Esselen	1 - 18 - 0	+ 73 - 8 - 0 (45-18-0)	1785
1782	Petrus Esselen	1 - 13 - 3	+ 87 - 6 - 0 (45-6-10)	1786
1783	Petrus Esselen	1 - 12 - 3	+ 80 - 8 - 3	1788
1784	Petrus Esselen	1 - 18 - 3	+ 68 - 4 - 2	1789
1785	Petrus Esselen	1 - 18 - 0	+ 63 - 8 - 2	1790
1786	Petrus Esselen	1 - 12 - 3	+ 78 - 19 - 2	1791
1787	Petrus Esselen	1 - 15 - 3	+ 74 - 3 - 0	1794
1788	Petrus Esselen	1 - 19 - 2	+ 56 - 2 - 3	1795
1789	Petrus Esselen	2 - 02 - 1	+ 82 - 12 - 0	1795
1790	Petrus Esselen	2 - 15 - 2	+ 131 - 10 - 0	1795
1791	Petrus Esselen	2 - 02 - 0	+ 114 - 19 - 2	1795
1792	Petrus Esselen	1 - 17 - 3	+ 98 - 14 - 3	1795
1792	Petrus Esselen	2 - 11 - 1	+ 97 - 17 - 1	1797
1793	Petrus Esselen	3 - 03 - 3	+ 124 - 13 - 1	
1794	Petrus Esselen	5 - 01 - 1	+ 68 - 7 - 0	
1795	Petrus Esselen	4 - 06 - 2	+ 51 - 16 - 3	
1796	Petrus Esselen	2 - 06 - 0	+ 112 - 5 - 0	
1797	Michiel Noblesse			